

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15700936>**Hakimov Utkir Ilhomjon o'g'li***ToshDO'TAU, magistrant*

Annotatsiya: *Maqolada Aliybeg Rustamiyning hazrat Navoiy hayoti, shaxsiyati va ijodiga bag'ishlangan barcha ilmiy izlanishlari jamlab o'rganilgan. Ularning natijalari bir-biri bilan taqqoslanib olimning navoiyshunoslik faoliyatidagi o'ziga xos xususiyatlar ilmiy ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Tahlil, talqin, balog'at, fasohat, mavlid, tasavvuf, vazn, aruz, qofiya, badiiy san'atlar.*

Badiiy ijod na'munasini tahlil qilishning asosiy maqsadi asarni tushunish hisoblanadi. Uni tushunish avvalo tahlil yo'li bilan amalga oshadi. Ammo shu o'rinda "talqin" degan istiloh ham mavjud bo'lib, o'zini "tahlil"dan farq qilishni talab qiladi. Adabiyotshunos Dilmurod Quronov ushbu masalada shunday deydi: "...xuddi "tahlil" bilan "analiz" istilohlari singari, biz "talqin" va "interpretatsiya" istilohlarini ham o'zaro mutlaq sinonim sifatida ishlatamiz. Keng ma'noda "talqin" so'zi o'zga tomonidan aytilgan gap yoxud yozilgan asar (ilmiy, falsafiy, diniy, badiiy va b.) mazmunini anglash, uni ma'lum yaxlitlikda tushunish va tushuntirish (adabiyotshunosning maqsadi tushunishning o'zigina emas, tushuntirish ham) deganidir"¹⁵. Har bir shoir yoki olim badiiy asarni tushunishda oldin olgan bilimlaridan, dunyoqarashidan kelib chiqib yondashadi. Bu degani har qanday badiiy asar hamma tomonidan bir xil anglanmaydi. Shuning uchun sharhlar bir-birini takrorlamaydi. Shu munosabat bilan badiiy ijod na'munasini anglagan har bir shaxsning fikrlari subyektivlik kasb etadi. Xuddi shu o'rinda aslida ijodkorning subyektiv tafakkuri mahsuli bo'lgan badiiy asar o'quvchi bilan aloqaga kirishganda manba o'laroq obyektivlik hosil qiladi. Manba asos sifatida tayanch bo'lib xizmat qiladi. Ana endi tadqiqotchi olim esa qanchalik manba bilan ishlarkan uning xulosalari shunchalik obyektivlik kasab etib, ilmiy aniqlashadi. Aliybeg Rustamiy avvalo manbashunos edi. U hazrat Navoiy ijodini ham asl manbalarga tayanib o'rgandi. Qo'lyozma va toshbosma matnlarni bir-biri bilan solishtirib o'rgandi. Fikr isboti bilan qiziq. A.Rustamiy hamda Karimbek va Saidbek Hasanovlar tomonidan 1991-yil "Meros" nashriyotida chop etilgan Alisher Navoiyning "Arbain" tarjimasining oxirida izohlar qismida olim asar ichida kelgan hadis va she'rlarning qo'lyozma va toshbosmalardagi tafovutini birma-bir keltrib bergan. Masalan, 18-hadisning matnida "Qo'lyozmada "as-sabhatu" "as-subhatu" deb berilgan. Bosma nusxalarda "as-sabhatu o'rnida "navmu-s-sabi: ha (ti). Ikkala holda ma'noda farq bo'lmasa ham, birinchi holda ta'bir va uslub

¹⁵Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr. 2018. – B. 459.

yashiroqdir”¹⁶, degan holda matnni nafaqat ma’no jihatidan, balki ifoda mahorati jihatidan ham afzalini ajratib beradi va “tong uyqusi rizqqa mone’lik qiladi” deb tarjima qiladi. 2000-yilgi hazrat Navoiyning 20 jildlik mukammal asarlar to’plamida bosma nusxalardagi varianti olingan: “Navm us-subayhati yamia’ ur-rizqa”¹⁷. Bu kabi misollarni olim ijodidan juda ko’plab topish mumkin. Hazrat Navoiyning tavalludini tadqiq qilayotganda ham shunchaki hamma aytgan gaplarni takrorlamaydi. Shaxsan o’zi qayta boshdan hisoblab chiqadi. Natijada shu kungacha biz ishonib kelgan ma’lumotlarni asosli rad qiladi. Uning tug’ilgan kunini hisoblashda quyidagicha yo’l tutadi. Xondamir bergan ma’lumotlar asosida hazrat tug’ilgan sana qamariy-hijriyning sakkiz yuz qirq to’rtinchi yili Ramazon oyining o’n yettisida seshanba kunini hozirgi milodiy yil hisobiga o’girib olgan. “Qamariy hijriyning sanasini melodiynikiga aylantirish uchun uni 0,97 ga ko’paytirib, 622 ni qo’shish kerak. Masalan, Hazrat qamariy hijriyning 844-yilida tug’ilgan. Bu yilning melodiyning qaysi yiliga to’g’ri kelishini bilish uchun uni 0,97 ga ko’paytiramiz, 818,68 chiqadi. Bunga 622 ni qo’shsak, 1440, 68 bo’ladi. Mazkur hijriy sanasi 1440-yilda boshlanib 1441-yilda davom etishi mumkinligini hisobga olib, Hazratning tavalludi 1440-1441-yillar orasida bo’lgan deb taxminiy hisob chiqaramiz”¹⁸. Bunda bizga noma’lum hech qanday noaniqlik mavjud emas. Masalaning keyingi qismi biroz chigal. Bir qamariy-hijriy yilning kesimi milodiy yilniki bilan bir xil tartibda emas. Shu sababdan u milodiy ikki yil oralig’ida joylashib qoladi. Bu esa sana va oylar hisobida ehtiyotkorlikni talab qiladi. Hazrat Navoiyning mavlidini aniqlashda qo’llanilgan Iosif Orbelining “Синхронистические таблицы хиджри и европейского летоисчисления” hamda X.K.Baranovning arabcha-ruscha lug’atida keltirilgan jadvallardan foydalanilganda 9-fevral natijasini olish mumkin. Ammo, bu taqvimlarda qamariy-hijriy yilni milodiy 622-yilning o’n oltinchi iyulidan boshlab olingan. Yana qamariy-hijriy yilni milodning 622-yili iyulning o’n beshinchisidan boshlash ham borligini aytib, Aliybeg Rustamiy hazrat davrida mana shu ikkinchisi amalda bo’lgan degan fikrni keltirgan. Bu fikrni dalillash uchun hafta kunlari aniq ko’rsatilgan boshqa sanalarni yuqoridagi jadvallar asosida tekshirib ko’rsatadi. Bu sanalar hazrat Jomiyning vafot etgan, Boburning podshoh bo’lgan sanalaridir. “Xamsat-ul mutaxayyirin”da hazrat Jomiy 898-yil muharram oyining o’n yettinchisida juma kuni olamdan o’tganligi keladi. “Boburnoma”da Boburning o’zi shunday ma’lumot beradi: “Tengri taoloning inoyati bilan va hazrati on Sarvari koinotning shifoati bilan va chahoryori bosafolarning himmati bilan seshanba kuni ramazon oyining beshida tarix sakkiz yuz to’qson to’qquzda Farg’ona viloyatida o’n ikki yoshta podshoh bo’ldum”¹⁹. Olim ushbu sanalarni yuqorida nomi zikr qilinga jadvallar asosida qaytadan hisoblab ko’rganda natija manbalarda ko’rsatilgan hafta kunlaridan farq qilgan. Boburning taxtga chiqqan kuni dushanbaga, hazrat Jomiyning narigi dunyoga rixlati payshanba kuniga to’g’ri kelib qoldi. Xuddi shunday oy sanalari ham bir kundan orqaga surildi. Ikkala ma’lumot ham

¹⁶ Алишер Навоий. Арбаъийн. – Т.: Мерос. 1991. – Б. 23.

¹⁷ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-жилд. – Т.: Фан. 2000. – Б. 260.

¹⁸ Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 78.

¹⁹ Бобур 3. М. Бобурнома. – Т.: Юлдузча. 1990. – Б. 5.

ishonchli manbalardan olingan. Hazrat Navoiy o'z ko'zi bilan ustoz va do'sti hazrat Abdurahmon Jomiyning vafotining guvohi bolgan bo'lsa, Bobur esa shaxsan o'zi haqida ma'lumot bermogda. Bundan ma'lum bo'ladiki, XV asrda qamariy-hijriy yil hisobi milodiy 622-yilning 15-iyunidan boshlab hisoblangan. Hazrat Navoiyning tavalludi ham milodiy yil hisobida 9-fevral emas, 10-fevralga to'g'ri keladi.

Hazratning muchallarini ham nazardan qochirmaydi. Ammo, muchallarni hisoblashdan oldin, "Hazrat-i Navoiyning ma'naviy olami" kitobida muchallarning nomlanishi va ketma-ketligi to'g'risida batafsil ma'lumot beradi. Ularning tarixiy nomlarini ham keltiradi. Asoslarini esa Mahmud Koshg'ariyning "Devon-u lug'otit turk" kitobidan oladi. Aliybeg Rustamiy ularni eslab qolish oson bo'lishi uchun olti misralik nazm ham berib o'tgan. Quyida shu nazmni keltiramiz:

Muchal boshin bilay desang, sichqondur,

So'ngra sigir keyin bars-u quyondur.

Keyingisi baliq, so'ngra ilondur,

So'ngra ot-u qo'y kelmagi ayondur.

Keyin maymun, tovuq'-u it kelgusi,

*To'ng'iz bilan muchal tamom bo'lgusi*²⁰.

Muchallar haqida ma'lumot berarkan, Navro'z bayrami kunidan boshlab yangi muchal boshlanishini aytadi. Shundan so'ng muchalni aniqlash usulini o'rgatib, hazrat Navoiyning ham muchalini hisoblaydi. "Kishining muchalini aniqlash uchun uning tug'ilgan yiliga 9 ni qo'shib, 12 ga bo'lish kerak. Shunda qoldiq muchal sirasini birdiradi. Hazrat 1441-yil fevralida tug'ilgani va muchal yili Navro'zdan boshlangani uchun uning muchali 1440 hisobidan olinadi. Bu sanaga 9 qo'shilsa, 1449 hosil bo'ladi, uni 12 ga bo'linsa, 9 qoldiq qoladi. Muchal sirasidan 9-o'rinni olgan yil Maymun yili bo'ladi". Biroq, Xondamir nega Tovuq deb yozgan degan savolni ochiq qoldiradi. Bizning taxminimizcha, xuddi bugungi kunda xalqimiz orasida muchalni belgilashda Navro'z kunini emas, milodiy yil hisobini olishganidek, o'sha payt fasliy ishlatilgan shamsiy-qamariy yil hisobi bilan mo'ljal olishgan bo'lishlari mumkin. Masalan, 2024-yilning boshidan to 21-martgacha bo'lgan qismi Quyon muchaliga to'g'ri keladi. 22-martdan boshlab 2025-yil martining 21-gacha Baliq muchali amal qiladi. Lekin, Baliq muchali 2024-yilning katta qismiga to'g'ri kelgani uchun umumlashtirib 2024-yil Baliq muchaliga nisbat beriladi. Bu urf XV asrda ham odat bo'lgan bo'lishi mumkin. Tovuq muchalining ham Maymunda keyin kelishi fikrimizni qo'lla quvvatlaydi. Ya'ni hazrat tug'ulgan yilning martidan Maymun tugab Tovuq boshlangan. Shu munosabat bilan Xondamir o'z asarida Tovuq deb bergan bo'lishi mumkin.

A.Rustamiy hazratning nomlarini tadqiq qilib, o'zining variantlarini bergan. Bunda asosan uning nomlari imlosiga ko'proq e'tibor beradi. U kishining asl ismlarini keltirib, buning imlosi "Aliysher" bo'lishi kerak deydi. Buning sababini "Aliy" so'zining so'ngidagi "y" tovushi cho'ziqlik natijasi emas, so'z o'zagidagi asliy tovush ekanligi bilan izohlaydi. Keyingi

²⁰Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 85.

qismidagi “sher”ni xorijda ko‘plab olimlarning “shir” tarzida yozishlariga e‘tiroz bildiradi. Ular ham buni hozirgi Eron forschasiga tayanib “shir” shaklini olishgan. Aliybeg Rustamiy bu keyinchalik Eron forsiysida yuz bergan tovush torayishi bilan bog‘laydi. O‘zi eron-afg‘on fakultetida ta‘lim olgani holda, oldin Eron forschasida sutni bildiradigan “shir”, arslonni bildiradigan “sher” talaffuzi mavjud bo‘lganini aytadi. Ammo, Afg‘oniston dariysi (afg‘on forchasi)da bu holat saqlanganligini yozadi. Fikrlarini “Muhokamat-ul log‘atayn” da ham hazrat Navoiyning bu tovushlarni farqlaganini yozadi. Zero, hazratning o‘zi ham bolalarga chiroyli ism qo‘yishga targ‘ib qiladi. Olim ham uning o‘z ismiga mos bo‘lganini yozadi. Aliysheer ismi Hazrati Aliy roziyallohu anhuning ismlari va kunyalariga ishora qilib qo‘yiladi. Hazrat Navoiy ham shijoatli, dovyurak inson bo‘lgan. Buning dalilini Yodgor Mirzoning asrga olinishi voqeasida ko‘rishimiz mumkin. Shu bilan birga tadqiqotchi hazratning taxalluslariga ham to‘xtaladi. Uning fikriga ko‘ra, hazratning taxallusi imlosi “Navoiy” emas, “Navoiy” bo‘lsa, yana ham to‘g‘riroq bo‘lgan bo‘lardi. Sababi “navo” so‘zi sof arabiy so‘z bo‘lmaganidan “-iy” qo‘shimchasi qo‘shilganda uning arab grafikasiga asoslangan eski o‘zbek yozuvidagi imlosi “نواى” bo‘ladi. Turkiy tillarda asosan unli bilan tugagan so‘zga unli bilan boshlanuvchi qo‘shimcha qo‘shilsa, so‘z va qo‘shimcha o‘rtasida bir undosh orttirialdi. Agar oxirgi harf, ya‘ni alif, hamzali bo‘lganda edi, “Navoiy” imlosi to‘g‘ri bo‘lgan bo‘lardi. Buni so‘z oxiridagi “yo”larning birinchisini hamzali “yo”, yani “i” bilan chalkashtirish bilan izohlaydi. “Aliysherning turkiy taxallusi Navoiydir. Aslida imlo va talaffuzi Navoiy bo‘lgan bu so‘z Navoiy shaklida ommalashgan. Bunga “Navo”ning arab so‘zi emasligi va u hamza bilan tugamaganligiga hamda uning arabcha imlosida “Navo”dan so‘ng hamza-yu yo emas, ikki yo harfi yozilganligiga e‘tibor bermaslik sabab bo‘lgan. Ba‘zi olimlarimiz “Navoiy”ning asil imlosiga xilof ravishda birinchi yo harfini hamzaga aylantirganlar”²¹. Yana uning “Nizomiddin” kuniyasi, “Foniy” taxallusi, “Hiraviy” nisbasi hamda “beg”, “amir”, “mir” unvonlari haqida ma‘lumot beradi. Ammo bulardan boshqa olimlardan farq qiluvchi ma‘lumotlar uchramaydi. Shoir ijodining tilini ham puxta o‘rgandi. Asli dissertatsiyalari hazrat Navoiyning tiliga bag‘ishlangan edi. Birinchi nomzodlik dissertatsiyasini “Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarining ba‘zi bir grammatik xususiyatlari” mavzusida 1958-yil yoqlagan. “Mahbub ul-qulub”ning lisoniy, grammatik xususiyatlarini puxta o‘rgangan olim murakkab grammatik va lingvistik quruluşga ega bo‘lgan bu asarni rus tiliga tarjima qildi. Keyinchalik, u tadqiqotlarini yana ham kengaytirib bir qancha maqolalarini e‘lon qildi. Jumladan, “Navoiy asarlari muqaddimasi tilining bir xususiyati haqida” va “Sab‘ai sayyor” tilining xususiyatlari” kabilar vaqtli nashrlarda e‘lon qilinib turdi. Shu kabi ishlarning natijasi o‘laroq katta bir dissertatsiya dunyoga keldi. “Alisher Navoiy asarlari tilining fonetik-morfologik xususiyatlari” nomli doktorlik ishini 1966-yili muvaffaqiyatli yoqladi. Mavzu doiramiz asosan Aliybeg Rustamiyning adabiyotshunoslik faoliyatiga qaratilgani yuzasidan uning hazrat ijodining til xususiyatlariga bag‘ishlangan ishlariga batafsil to‘xtalmaymiz, ammo, ushbu risolalardan har ikki jabhada

²¹Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Зилол buloq. 2022. – Б. 99.

ham muhim deb topgan o'rinlarimizni quyida bayon qilamiz. Yuqoridagi imlo masalasining davomi o'laroq mumtoz adabiyotda ishlatilgan asar nomlari, xossatan, hazrat Navoiy asarlarining nomlari bugungi alifboda yozilish tartibiga o'zining alternativini beradi. Deyarli barcha risolalarida biz "Hayrat ul-abror", "Muhokamat ul-lug'atayn" ko'rinishida yozadigan arabiy izofalarni Aliybeg Rustamiy "Muhokamatu-l-lug'atayn", "Hayrat-u-l-abror" tarzida ishlatadi va turkiy til imkoniyatlari bunga imkon beradi deb hisoblaydi. Yana ham aniqroq aytsak, arabiy izofalarda ishlatiladigan "al-" qo'shimchasining talaffuzidagi ikki so'z o'rtasidagi bog'lanish so'zlarni mana shu ko'rinishda berganda o'z aksini topadi. Shuningdek, bu birliklarni singarmonizm talabiga rioya qilmasdan yozishga ham qo'shilmaydi, "al-" qo'shimchasi qanday talaffuz qilinsa, shunday yozilishi lozimligini ta'kidlaydi. "...qaratqich va sifatlovchilardagi "al-"ning talaffuzini bermaslik. Masalan, "Mahbub al qulub", "Aljomi' assahih" deyish g'arb tillariga xos bo'lib, o'zbekchada ular "Mahbubu-l-qulub", "al-Jomi'u-s-sahih" shaklida bo'ladi"²². Bundan tashqari "vov" ("و") harfi bilan ifodalanadigan teng bog'lovchisini ham talaffuziga asoslangan holda yozuvda ifodalashga chaqiradi. Uyushib kelgan so'zlar o'rtasida kelganda, o'zidan oldingi so'z undosh tovush bilan yakunlansa, "vov" ("و") bir unli holida talaffuz qilinadi. Agar oldingi so'z unli tovush bilan tugasa, to'liq "va" yoki "vu" holida talaffuz qilinadi. Olim bugungi grafikamizda ifodalaganda mana shunga e'tibor berish kerakligini ta'kidlaydi. "...vovni "u" deb o'qiladigan o'rinlarda ham "va" deb o'qish. Masalan, "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" emas, "Farhod-u Shirin", "Laylovu Majnun" bo'ladi"²³. Mavzudan chetga og'maslik uchun Aliybeg Rustamiyning navoiyshunoslikka tilshunos sifatida qo'shgan hissani qisqartirgan holimizda, faqat talaffuz uchun ahamiyatli bo'lgan ba'zilarini yuqorida zikr qildik.

Aliybeg Rustamiy hazrat ijodini o'rganishni avvalo uning tilidan boshladi. Keyinchalik, uning tadqiqotlari adabiyotshunoslik chegaralariga kirib keldi, undan diniy-ma'rifiy va tasavvufiy mavzulariga o'tdi. Olim tanlagan obyektni hamma tomonlama puxta tadqiq qildi. "Hazrati Navoiyning e'tiqodi", "Hazrati Navoiyning badiiy mahorati" kabi risolalari buning yorqin dalilidir. U hamma narsada mukammallikka intilgan tadqiqotchi bo'lgan. Misol uchun badiiylilikni ham mukammallikda ko'radi. Badiiylilikni qisqa qilib aytganda go'zallik deb tushuntirar ekan, uning ham yetuklikda namoyon bo'lishini uqtiradi. Go'zallik faqat zohiran, shaklda ko'rinmaydi. Bir narsa yoki jonivorning go'zal deb qabul qilinishi uning mohiyati bilan tasdiq topadi. U suratda ko'rkam bo'lsa yaxshi, biroq mohiyat e'tibori bilan tashqi yetukligiga teskari bo'lsa, odatda go'zal sifati berilmaydi. Yoki boshqa biri shaklan unchalik chiroyli bo'lmasa-da, mohiyatida yetuklik bo'lsa, qadri ham shunday baland bo'ladi. Buni Aliybeg Rustamiy hayvonlar misolida shunday tushuntiradi. "Ba'zi yirtqich hayvonlar ko'rinishda uy hayvoniga nisbatan ko'rkam bo'lishi mumkin, ammo mohiyatan zararli bo'lgani uchun u kishida haqiqiy go'zallik zavqini uyg'otmaydi, aksincha

²²Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 60.

²³Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 60.

kishi ko'ngliga dahshat soladi yoki uni jirkantiradi"²⁴. Har bir badiiy asardan yetuklikni talab qilgan. Shuning uchun shoirlardan ham mukammalikka intilishni talab qiladi. Bu haqida "So'z xususida so'z" kitobida batafsil bayon qilgan. Olim she'r va shoirga shunday ta'rif beradi. "Shoir" so'zining lug'aviy ma'nosi tuyg'uchi bo'lib, urfiy ma'nosi she'rchidir. "She'r"ning lug'aviy ma'nosi "tuyg'u" bo'lib, urfda asosan hissiyot va qisman tafakkur, qisqacha qilib aytganda, zavq natijasida vujudga kelgan badiiy so'zlarni bildiradi. Ammo shoir so'zi o'zining bildirmishi nuqtayi nazaridan teran mazmunga ega bo'lib, maxsus fazilatga ega bo'lgan kishini bildiradi"²⁵. Uning fikriga ko'ra, shoir avvalambor haqiqiy insoniylik sifatlariga ega bo'lishi lozim. "Birinchi navbatda ichqoralikni yo'qotib, okko'ngil bo'lishi, ya'ni yovuz niyat va yomon fikrlarni esga ham keltirmaydigan bo'lib, faqat ezgu niyat va yaxshi amal bilan o'zini mashg'ul qilishi zarur. Ikkinchidan, ko'rolmaslikni ko'ngildan butunlay chiqarib, uning o'rniga xayrxohlikni mustahkam qilib o'rnatishi kerak. ...Uchinchidan, ochko'zlikdan tamoman qutulib, ko'zi to'qlikni odat qilishi shart. ...To'rtinchidan, o'zini yoki nasl-u nasabini o'zgalardan ustun deb bilmasligi lozim. ...Beshinchidan, surbetlik, uyatsizlikni hayo bilan almashtirishi shart. ...Oltinchidan, butun a'zosini pok tutishi, jumladan ko'zi pok, qulog'i pok, luqmasi pok, so'zi pok bo'lishi shart. ...Yettinchidan, dangasalik, tanballik va erinchoklikni vuju didan qochirib, o'zini mehnatsevarlikka o'rgatishi va mehnatdan rohat oladigan darajaga yetishi lozim. ...Sakkizinchidan, besabrlik, to'zimsizlikdan qutulib, o'zni sabr qilishga va bardoshli bo'lishga o'rgatish shart. ...To'qqizinchidan, ortiqcha talablar o'rnini qanoat bilan to'ldirish lozim. ...O'ninchidan, iloji boricha ko'prok xunar o'rganib, ilm olish kerak"²⁶. Bularga qo'shimcha ravishda shoirlarga xos bo'lgan alohida xislatlarni ham o'zlashtirishi lozim. Bu xislatlar sakkizta: "Bulardan biri sezgirlikdir. ...Bunday xislatlarning yana biri kuzatuvchanlikdir. ...Yana biri xayol, fantaziyaning kuchli bo'lishidir. ...Yana biri zavq bo'lib, bu insonning go'zallik, yetuklik va go'zallikdan lazzatlana olish qobiliyati va lazzatlanishidir. ...She'rni tushunish va aytish uchun zarur bo'lgan xislatlardan yana biri xushtab'lik va noziktab'likdir. Kishi tabiatan dag'al bo'lsa, nozik narsalar uning ko'nglini harakatga keltirolmaydi. Yana biri tezfohmlik va nuktabinlikdir. Shoir nukta, ya'ni mazmundor va go'zal gaplarni tez tushuna oladigan va o'zi ham ayta oladigan bo'lmog'i lozim. Bulardan tashqari yana shoir bo'lmoqchi bo'lgan kimsa tilni yaxshi o'rganishi, juda ko'p so'z bilishi, mumtoz va zamonaviy she'riyatni juda ko'p va yaxshi tushunib o'qishi va iloji boricha ko'p she'r yodlashi kerak. ...Shu bilan birga she'r qoidalarini, qofiya, vazn va san'atlarni yaxshi o'rganishi shart"²⁷. Aliybeg Rustamiy shoir degan nomga loyiq bo'lish uchun inson o'zida mana shu o'n sakkiz xususiyatni jamlashi lozim deb hisoblaydi. Hazrat ijodini ham ushbu g'oya pozitsiyasidan turib o'rganadi. Katta ehtimollik bilan ushbu kriteriyalarni tuzishida hazrat ijodi turtki bo'lgan bo'lishi mumkin. Olimning "Hazrati Navoiyning e'tiqodi" risolasi

²⁴Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 17.

²⁵Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Туркий тил махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 280.

²⁶Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Туркий тил махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 282.

²⁷Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Туркий тил махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 285.

mutafakkir shoirning shaxsiyati, din-u diyonati hamda asarlaridagi ma'rifiy qarashlari tadqiqiga bag'ishlangan. O'zining yuqorida qo'ygan talablarini ulug' shoir ijodidan, zamondoshlarining xotiralaridan misollar keltirish bilan isbotlab beradi. Birgina hazratning diyonati haqida yozarkan, Xondamirning u haqida "Makorim ul-axloq" asarida yozib qoldirgan ma'lumotlarining o'zigina bizga yetarlicha axborot berishini aytadi. Xondamirning asaridan hazrat Navoiy qurdirgan, ta'mirlatgan masjidlar, hammomlar-u boshqa inshootlar tavsifi bayon etilgan bir qismini keltirib bergan. Keyin Navoiyning Islom dini haqida yozganlarini tadqiq qilgan. U "Siroj ul-muslimin" nazmiy risolasi, "Hayrat ul-abror" dostonining ikkinchi maqolatini Islom dini haqida yozganligi aytib, "Hayrat ul-abror"ning ikkinchi maqolatining to'liq transkripsiyasini keltirgan. Avval har bir izoh talab qilgan so'zlarni sharhlab, hazratning Islom haqida yozganlariga o'z fikr-munosabatlarini bildirgan. Hazratning zakot berilishi kerak bo'lgan toifalarni sanar ekan, ularni sakkizta deb berganiga A.Rustamiy hazrat bu bilan Qur'oni Karimdagi Tavba surasining oltmishinchi oyatiga ishora qilayotganini aytadi. Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalotu vassalomning davrlarida ushbu toifalarga zakot hisobidan mablag' berilgan. Bu toifalar 1) faqirlar, 2) miskinlar, ya'ni o'ta kambag'al, kunligini kunlik topib yeydiganlar, 3) omillar, ya'ni zakot yig'ishda qatnashadiganlar, 4) ko'ngli ovlanadiganlar, ya'ni ko'ngillarini islomga moyil qilinadiganlar, 5) mukotab, ya'ni ishlab berish yoki biror narsa evaziga ozod bo'lishga ahdlashgan qullar, 6) qarzdorlar, 7) Alloh yo'lidagi kimsa – turmush zarurati tufayli g'azotdan qolgan yoki hojiylardan ayrilgan kishi, 8) ibn-i sabil, ya'ni molidan ayrilgan musofirlar. Aliybeg Rustamiy to'rtinchi toifada nomi keltirilgan ko'ngli ovlanuvchilarga sadaqa berish Ab-u Bakr roziyallohu anhu xalifaligi davrida sahobiylar qarori bilan bekor qilingan degan ma'lumotni berib, Navoiy buni tan olmagan bo'lishi mumkin deb taxmin qiladi. Bu masalada haqida Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlari "Tafsiri Hilol" kitoblarida quyidagicha yozadi: "To'rtinchi toifa:

«ko'ngillari ulfat qilinadiganlar».

Ya'ni ba'zi kishilarning ko'ngillarini Islomga moyil qilish uchun ham ularga zakotdan tushgan moldan beriladi. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam ba'zi odamlarga, Islomga kirib qolsa ajab emas, degan ma'noda ham zakot ulashganlar. Islomga yangi kirgan ba'zi kishilarga ular dinda sobit qolishlari uchun, ko'ngillarini Islomga yanada qiziqtirish uchun zakotdan beriladi. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam Uyayna ibn Xisn, Aqra' ibn Hobis va Abbos ibn Mirdas al-Silmiylarga shu ma'noda zakotdan berganlari ma'lum. Yana ba'zi kishilar borki, zakotdan olsalar, Islomga, musulmonlarga yomonlik qilmay turadilar, o'shalarga ham, to'g'ri deb topilsa, zakotdan beriladi. Ko'pchilik ulamolar, jumladan, hanafiy mazhabi ulamolari bu toifadagi odamlarga hozir zakot taqsim etilmaydi, deganlar. Zamondosh ulamolarimizdan ba'zilari bu fikrni aytgan ulug'larimiz davrida Islom quvvatli bo'lib, kishilarning qalblarini moyil qilishga hojat yo'q, degan fikrga kelganlar, ammo hozir vaziyat o'zgardi, shuning uchun bu toyifadagilar zakotdan olsa joiz, deyдилar"²⁸.

²⁸Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 2-жуз. – Т.: Hilol-Nashr. 2022. – Б. 542.

Bu bilan olimning diniy ilmlardan ham xabardor bo'lganligini, tadqiq qilayotgan manbasining diniy tomonlarini ham erkin, qiyinchiliksiz tadqiq qila olishini ko'rishimiz mumkin. Hazratning tariyqat haqida yozganlariga ham tarixiy-biografik metod asosida yondashgan. Har bir ilmiy ishida uchragani kabi Navoiyning tariyqatga bag'ishlangan asarlarining asl matnlarining transkripsiyasini birma-bir keltirgan. Shundan keyin tariyqatning ma'nosi, tarixi haqida ma'lumotlar beradi. Uning turlariga ham batafsil to'xtaladi. Tadqiqotchi ularni bayon qilishda ham diaxron aspektida yondashadi. U mavlono Rumiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Shayx Aziziddin Nasafiy, hazrat Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf asarlariga tayangan. "Hazrati Navoiyning mast-i alasti" risolasida suluk sharhiga yana ham kengroq to'xtalgan. Ushbu risolaning uch xususiyati yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchisi hazrat ijodida uchraydigan so'zlarning ham mazmuniy, ham ko'chma ma'nolariga, shu bilan bir qatorda istilohiy ma'nolarini ham inobatga olgan holda har tomonlama keng izoh berganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur xususiyat uning "nafs" so'zining ma'nolarini yoritib berganini yaqqol namoyon bo'ladi. Olim nafsning asl ma'nosi "o'z" deydi. Lekin istiloh sifatida ham nafs insonning faqat yomon hoy-u havaslarini bildirmasligini yozadi. Uning ma'nolari nihoyatda katta qamrovga ega ekanligini misollar bilan isbotlab keltirgan. Aliybeg Rustamiyning yozishicha, nafs jism tarkibida ham, o'simlik tarkibida ham, insonda ham birday mavjud bo'ladi. Jism tarkibida nafsning faqat "nafsi tabiiy" yoki "nafsi ma'daniy" deb nomlangan turi mavjud bo'ladi. Bu nafs jismni faqat borliqda yoyilish yoki siqilish natijasida yo'qolib ketmasligiga xizmat qiladi. Bundan to'sib turuvchi kuchlar esa "xiffat" va "saql" deb ataladi. O'simliklarda yuqoridagi nafs turi bilan birga "nafsi nabotiy" (o'simlik nafs) yoki "nafsi nomiya" (o'suvchi nafs) deb nomlanuvchi navi mavjud. Ushbu nafs ham o'z navbatida ma'lum vazifalarni bajaradigan kuchlarni o'z ichiga oladi. Bular "joziba", "mosika", "hozima", "mumayyiza", "dofia", "musavvira", "muwallida" va "munammiya" deb ataluvchi kuchlardir. Shunday qilib tirik jonli mavjudotlardagi "nafsi hayvoniy"ni ham uzvlari bilan batafsil tushuntirib beradi. So'zlarning ma'nolariga bo'lgan daqiqligini o'rganarkanmiz olim ijodining yana bir xususiyati ochiladi. Bu terminlardan foydalanish bilan bog'liq jihati. Aliybeg Rustamiy soha bilan bog'liq terminlarni ham bugungi adabiyotshunoslikda urf bo'lgan terminlardan foydalanmaydi. Uning mazkur va boshqa risolalarida sof turkiy, forsiy va arabiy terminlardan foydalanish ustuvorlik qiladi. Yuqorida ko'rib chiqqan atamalarimiz ham arabiy atamalardir. Ular bugungi kunda ishlatiladigan "jism tortishish kuchi", "qarshilik kuchi" kabi atamalar bilan ma'nodoshlik hosil qiladi. Uchinchi xususiyati hazrat asarlarini tahlil qilishda manbalarga murojaat qilishda ko'rinadi. U shoirning ma'naviy olamini tahlil qilarkan asosan ikki xil manbalar asosida ish ko'radi. Bularning birinchisi, hazrat Navoiyning o'z qalamiga mansub asarlar. Aliybeg Rustamiy shoirning bir asarining ichki olamiga kirishda uning boshqa asarlaridan kalit topadi. Masalan, tariyqat haqidagi asarlarini, shu mavzuda yozilgan boshqa g'azallari bilan to'ldirgan holda tushuntirgan. Shu bilan birga hazratning himmati ostida yozilgan "Tafsiri Husayniy"ga asoslanadi. Ikkinchisi esa, hazrat zamoniga yaqin yashagan, sulukda nom chiqargan mutafakkir adiblar ijodiga yoki din ulamolarining

asarlariga murojaat qiladi. Hech bir yerda filologlarning asarlariga tayangan holda tasavvufiy falsafani yoritganini guvohi bo'lmadik. Ushbu risola biz yuqorida vasfini qilgan uch jihatdan boshqa ko'p afzalliklarga ega. Lekin endi olimning shoirga qo'ygan talablariga qaytamiz. Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, hazrat Navoiy Aliybeg Rustamiy nazarda tutgan barcha insoniy hislatlarga ega, jidd-u jahd bilan komillikka intilgan inson bo'lganligi oydinlashadi. Olim shoirda insoniylik asoslarni ko'rib, ishonch hosil qilganidan so'ng, uning shoirlik sifatlarini o'rgana boshlaydi. "Hazarati Navoiyning badiiy mahorati" asari birinchi maqolatidan tashqari barcha qismi to'lig'icha shu masalaga qaratilgan. Birinchi maqola "Navoiyning falsafiy aqidalari" deb nomlanib, uning bu kitobga kiritilishi sabablarini birinchi bobda batafsil keltirgan edik. Qolgan maqolalar adib ijodidagi badiiy san'atlar, qofiya va saj'lar, vaznlari kabi mavzularga bag'ishlangan. Olim har bir asarida bo'lgani kabi bu kitobining kirish qismini tarixiy an'analarga sodiq qolgan holda "Debocha" deb ataydi. Unda ushbu kitobni yozish sabablarini keltirgan. Muallif kitobni yozishdan maqsadini shunchaki sanab o'tirmaydi. Hazrat ijodidan bir baytni olib, uni katta bir mahorat bilan butun jozibasini namoyish etadigan qilib sharhlab beradi va keyin sabablarga o'tadi. Bu bayt hozirda "Adiblar xiyoboni"ning to'rida o'rnatilgan Navoiy haykali ustidagi peshtoq kungiralarida yozilgan bayt edi.

Odamiy ersang, demagil odamiy,

Anikim, yo'q xalq g'amidin g'ami.

Muallif birgina shu baytning o'zidan naqd o'nta badiiy yutuq topib kishini hayratga soladi. Quyida olimning bayt sharhida yozgan xulosalarini o'z holicha keltiramiz: "Birinchi, bu baytda til qoidalariga rioya qilingan, she'riy vositalarning hech biri unga salbiy ta'sir ko'rsatmagan. Natijada fikr o'zining aniq ifodasini topgan.

Ikkinchidan, vatanparvarlik va shaxsiyatparastlik kabi qarama-qarshi xususiyatga ega bo'lgan ikki turdagi kishi bir so'z, ya'ni "odamiy" so'zi bilan ifodalangan va ziddiyat boshqa so'z, ya'ni "demagil" fe'li bilan ifodalangan. Natijada bu har ikki turdagi kishining tashqi ko'rinishda bir xil ekanligi, lekin mohiyat nuqtayi nazaridan, ya'ni fe'liga ko'ra butunlay bir-biriga qarama-qarshi vujud ekanligi shaklan isbotlangan.

Uchinchi, shoir misrani "odamiy" so'zi bilan boshlab, shu so'z bilan tugatgan. Bu bilan u odamiylik masalasining kengligini uning ko'p boshqa masalalarni o'z ichiga olishini, muhimligini, har bir harakatning boshlanishida va oxirida, ya'ni natijasida odamiylik bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Bu yerda so'zning o'rni shu so'z bilan ifodalangan xislatning martabasi ulug'ligini ko'rsatib turibdi.

To'rtinchidan, Navoiy ehtiyoj va uni qondirishga qaratilgan faoliyatni bir so'zning ikki formasi "g'amidin" va "g'ami" bilan ifodalab, bu ikki narsa umumiy bir ijtimoiy hodisa- ning ikki jihatidan iboratligini ravshanlashtirgan.

Beshinchidan, bu so'zlarning yonma-yon berilishi shaxs faoli- yati xalq manfaatidan uzoq bo'lmasligi lozim, ularni bir-biridan ajratadigan hech narsa bo'lishi kerak emas, degan mazmun- ni anglatuvchi shakliy vosita bo'lib, ular orasidagi grammatik bog'liqlik shaxsiy

manfaat bilan ijtimoiy manfaat bir-birini taqozo qilishi zarurligini ko'rsatuvchi formal elementdir.

Oltinchidan, san'atkor ham xalqqa, ham shaxsga nisbatan "g'am" so'zini qo'llab, "g'ami" yo'q kishining odamiy emasligi- ni shaklan tasdiqlagan: xalq odamiylar yig'indisidan iborat, xalqqa xos narsa uning a'zosida ham bo'lishi kerak. Demak, xalqda bor "g'am"ning bir ulushi unga a'zo bo'lgan yakka shaxsda ham bo'lishi kerak. Agar unda bu narsa bo'lmasa, uning a'zolik da'vosini qilishga haqqi ham yo'q. Odamiy esa jamiyatsiz yashay olmagan uchun unday shaxsni "odamiy" deb hisoblash ham kerak emas.

Yettinchidan, qofiya xushohang, baytning ma'no va boshqa shakliy vositalariga salbiy ta'sir qilmagan, aksincha, ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Bunda "odamiy"ning qofiyaga tushishi uning muhimligini va "g'ami" so'zining unga qofiyalanishi g'amning odamiyga aloqador xususiyat ekanligini shaklda ifoda etgan.

Sakkizinchidan, vazn ravon chiqqan va vazn tufayli na til qoidasi buzilgan, na ma'no zarar ko'rgan va na boshqa shakliy vositalarga putur yetgan.

To'qqizinchidan, so'zlarni takrorlash, ortiqcha so'z va gap bo'laklarini tushirib qoldirish hisobiga mo'jazlikka erishilgan, oz so'z bilan ko'p ma'no ifodalangan.

O'ninchidan, xalqni o'ylamaydigan kishiga bo'lgan salbiy munosabat qo'pol so'zlar bilan ifodalanmagan. "Odamiy demagil" degani fikr nuqtayi nazaridan "hayvon" degani bilan barobar. Lekin birinchisi, odob doirasidagi fikr ifodasi, ikkinchisi, odobdan tashqaridir. Fikrni beadab shaklda ifodalaganda u qanchalik to'g'ri bo'lmasin, o'quvchi yoki eshituvchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi"²⁹. Olim ushbularni sanab, Navoiy ijodi badiiy nuqtayi nazardan naqadar ul-ug' va qimmatbaho xazina ekanligini aytadi hamda uning badiiy mahoratini o'rganish barcha san'at ahllari, xususan, shoir, yozuvchi, matbuot va radio xodimlari, kino va teatr kishilari, san'atga zavqdorlar uchun muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Aliybeg Rustamiyning maqsadi faqatgina bu emas, bundan tashqari u adabiy jarayon bilan aloqador vazifani ham o'z oldiga qo'ygan. U hazrat ijodini modernizm oqimiga to'g'on sifatida o'rta qo'ymoqchi bo'ladi. Kitob ta'lif qilingan zamonni olsak, yurtimizda modernizm yo'nalishida ijod qilish endi-endi boshlangan edi. Adabiyotshunos sifatida Aliybeg Rustamiy bu oqimga mutlaqo qarshi turgan. Uning fikricha modernizm oqimi milliy adabiyotimizning asriy an'analari izdiziga bolta uradi. Milliy qadriyatlarimizga zarba beradi. Olimning aytishiga qaraganda modernizm mazmunni inkor qilib, faqat shaklni ko'radi, bu oqim g'ayrimantiqlik, g'ayrivoqeiylik va g'ayrimantiqlikni shior qilib olgan, bo'lib, hazrat Navoiy ijodiga tamomila zid keladi. Shu munosabat bilan ushbu risolaning ta'lifiga kirishganligini yozgan. Ikkinchi maqolada tadqiqotchi adib ijodida qo'llanilgan badiiy san'atlarni o'rgangan. Badiiy san'atlar tadqiqi ham tarixiy-biografik, qiyosiy tadqiqot metodlaridan foydalanab qilingan. Badiiy san'atlarning nomi, unga alternativ atamalar, anglatmishi va uning o'tmish olimlari nazariyalaridagi farqlariga batafsil to'xtalib o'tgan. Olim Navoiy ijodida qo'llangan 20 ta badiiy san'at turlarini shu yo'sinda izohlab, misollar

²⁹Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 264.

bilan tushuntirgan. Bu son albatta nisbiy natija. Shu 20 badiiy san'atning ba'zilari ichki bo'linishlarga ham ega. Xuddi shu yo'sinda keyingi maqolalarda hazrat ijodida qo'llanilgan qofiyaning deyarli barcha ko'rinishlari, "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotining birinchi devoni bo'lgan "G'aroyib us-sig'ar"dan o'rin olgan g'azallarninggina 41 ta vaznda yozilganligi, dostonlarining vaznlari kabilar o'rganilgan. Qofiya tadqiqida faqat "Hayrat ul-abror" dostoni, "Badoyi ul-vasat" devoni hamda "Sab'ayi sayyora" dostoning dastlabki yuz baytiga tayanganligini ko'rishimiz mumkin. Mazkur risola orqali Aliybeg Rustamiy hazrat Alisher Navoiy shoir odam ega bo'lishi kerak bo'lgan yuqoridagi sakkizta xislatning barchasiga musharraf bo'lgan yetuk adib ekanligini isbotlab bergan. Asarning oxirgi "Xotima" qismida olim hazratning bu daraja chiqishida yana boshqa omillar ham borligini keltiradi. Birinchisi, hazratning to'g'ri tarbiya olishi. Ikkinchisi, to'g'ri e'tiqodga amal qilganligi. Uchinchi omil, bilimlilik va kuzatuvchanlik. To'rtinchi omil, xalqning oddiy kundalik hayotini yaxshi bilish. Beshinchidan, tilni mukammal bilish va chechanlik. Oltinchisi, she'riyat sohasida o'zigacha erishilgan barcha yutuqlarni o'zlashtirish. Oxirgisi, o'z tili bilan aytganda, adabiyotga yangilik berishni maqsad qilib, shunga amal qilishdir.

Ani nazm etki tarhing toza bo'lg'ay,

Ulusqa mayli beandoza bo'lg'ay.

Yo'q ersa nazm qilg'onni xaloyiq

Mukarrar aylamak sendin ne loyiq.

Xush ermas el so'ngincha raxsh surmak,

Yo'likim, el yugurmishtur yugurmak.

Biravkim bir chamanda soyir erdi,

Nechakim gul ochilg'on ko'rdi, terdi.

Hamul yerda emas gul istamak xo'b,

*Bu bo'ston sahnida gul ko'r, chaman ko'r*³⁰.

Aliybeg Rustamiyning hazrat Navoiy ijodi yuzasidan olib borgan izlanishlarini o'rganib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Olim hazrat ijodini to'liq qamragan holda kontekstual aspektida o'rgangan va shoir ilmiy merosini atroflicha tadqiq qilgan;
2. Hazrat Navoiy hayoti va ijodini o'rganishda tadqiqotchi uch xil yondashuvga tayangan. Avval shoirning til xususiyatlarini, keyin e'tiqodini, so'ngra badiiy mahoratiga e'tibor qaratgan;
3. Olim adib ijodini tadqiq qilishda tovush, harf va so'zga tayanib fikr yuritgan;
4. Adabiy jarayondagi hodisalarni baholashda hazrat Navoiy ijodiga bosh me'zon sifatida qaragan;
5. Shoirning diniy-ma'rifiy qarashlarini tahlil qilishda ishonchli manabalar bilan taqqoslab o'rgangan;

³⁰Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 8-жилд. - Т.: Фан. 1991. – Б. 44.

6. Alisher Navoiyning badiiy mahoratini uch vosita: she'riy san'at turlari, qofiya va sajlar, vaznlar orqali ko'rsatib bergan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

ILMIY ADABIYOTLAR:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr. 2018. – B. 480.
2. Sirojiddinov S. Yusupova D. Davlatov O. Navoiyshunoslik. – T.: Akademnashr. 2020. – B. 576.
3. Алишер Навоий. Арбаъийн. – Т.: Мерос. 1991. – Б. 32.
4. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-жилд. – Т.: Фан. 2000. – Б. 329.
5. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 3-жилд. - Т.: Фан. 1988. – Б. 575.
6. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 8-жилд. - Т.: Фан. 1991. – Б. 595.
7. Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадойиъу-с-санойиъ: (Аруз вазни ва бадий воситалар ҳақида) Форс. А. Рустамов тарж. - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – Б. 400.
8. Бобур З. М. Бобурнома. – Т.: Юлдузча. 1990. – Б. 368.
9. Одабийлик ва олимлик фазилатларини мужассам этган инсон. Тўплам (тўпловчи: Саидбек Ҳасанов). – Т.: «Adabiyot uchqunlari», 2014.
10. Парфи, Рауф. Сайланма. 2 жилдлик, 2-жилд. / Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи: Олим Олтинбек. – Т.: Muharrir nashriyoti, 2022. – Б. 280.
11. Рустамий А. Сайланма / 1 жилд / Хазрат-и Навоий махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 468.
12. Рустамий А. Сайланма / 2 жилд / Туркий тил махзани. – Т.: Zilol buloq. 2022. – Б. 392.
13. Рустамов А. Аруз ҳақида суҳбатлар. – Т.: Фан. 1972. – Б. 56.
14. Рустамов А. Қофия нима? –Т.: Фан. 1976. – Б. 40.
15. Рустамов А. Маҳмуд Замахшарий. – Т.: Фан. 1971. – Б. 32.
16. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 2-жуз. – Т.: Hilol-Nashr. 2022. – Б. 608.

Vaqtli nashrlar:

1. Қуронбеков А. Аллома. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси. 2014 йил 28 февраль. № 9 (4252).
2. Муллаҳўжаева К. Сўз заргари: Академик Алибек Рустамов. Ўзбекистонда хорижий тиллар” илмий-методик электрон журнал. №3/2017